

ARAPÇA'DA MEÂNÎ (SEMANTİK) AÇISINDAN ATIF (BAĞLAMA) EDATLARI

Halil İbrahim KAÇAR*

Özet

Atıf (bağlama), ilgili edatları vasıtasıyla kelime gruplarını veya cümleleri biçim ya da anlam yönüyle birbirine bağlamaktır. Tekrarı önlemek ve gereksiz uzatmaların önüne geçmek amacıyla başvuru- rulan atıf (bağlama) operasyonu bütün diller için geçerli bir ol- gudur. Bütün dillerde atıf edatları dil mekanizmasına hareketlilik kazandıran ve önemli açılımlar getiren unsurlardır. Arapça'da zengin bir kullanım alanına sahip olan ve ifadeye önemli açılım ve nüanslar yükleyen atıf edatlarının tanınması dile hâkimiyetin önemli bir kanıtıdır. Bu makalede, Arapça'daki atıf edatları seman- tik açıdan yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atıf, ma'tûf, ma'tûfun aleyh, iştirâk, tertîb, tahyîr, ta'kîb, terâhî, tesviye, idrâb, istidrâk, gâye.

Coordinating conjunctions (Atf) in Arabic from a Semantic Perspective

Abstract

Atf (conjunction) means to connect clauses or sentences or to co- ordinate words in the same clause by means of some words. Atf (conjunction) is used in all languages in order to avoid repetitions and unnecessary extensions in sentences. In all languages con- junctions bring dynamism and contribute to the richness of lan- guage. Therefore to know conjunctions which have a rich usage in Arabic is an important evidence for the recognition of Arabic lan- guage. In this article Arabic conjunctions will be studied and ana- lyzed semantically.

Key words: Atf, ma'tûf, ma'tûf alayh, ishtirāk, tartīb, takhyîr, ta'kîb, terākîh, tasviyah, idrâb, istidrāk, gāyah.

I. Giriş

İnsanlar arasında anlaşmaya vesile olan, *düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan ses, işaret ya da hareketlerin bütünü olan dil* canlı bir bünye gibidir. Bütün canlılar gibi o da doğar, büyür ve ölür. Kendi içinde kendine özgü bir bünyeye ve sisteme sahiptir. Her canlı gibi güçlü bir bünyeye sahip olabileceği gibi zayıf bir bünyeye de sahip olabilir. Bünyesini oluşturan mekanizmalar ne kadar güçlü ise o oranda güçlü, ne kadar zayıf ise o oranda zayıf olur.

Soyut düzlemde sayısız unsurları özünde barındıran mürekkep bir mekanizma olan dil olgusu, somut düzlemde, herhangi bir anlamı ya da fikri taşıyan cümlelerden oluşur.¹ Söz konusu cümleler kelimelerden, kelimeler de kendi içinde **isim**, **fiil** ve bu ikisini birbirine bağlayan **edat**lardan oluşur. **İsimler** zamandan bağımsız anlam ifade eden sözcükler iken, **fiiller** zaman eksenli anlamlar ifade eden sözcüklerdir. **Edatlar** ise kendi başlarına herhangi bir anlam ifade etmeyen, cümle içerisinde anlam yüklenen unsurlardır.

Arapça'da **isimle** başlayan cümleler *isim cümlesi*, **fiille** başlayan cümleler de *fiil cümlesi* diye nitelenir. İsim cümlesi 'mübteda' ve 'haber' olmak üzere iki temel unsurdan oluşurken, fiil cümlesi de fiil, fâil ve (fiil geçişli ise) mefulden oluşur. **Edatlar** da söz konusu isim ve fiilleri birbirine bağlama işlevi görürler. Bunlar üslupta akıcılığı temin etmek gayesiyle bazen cümle unsurlarını kendi içerisinde, bazen de iki cümle ya da cümlecici kendi arasında bağlarlar. İşte Arapça'da bunlara **atıf edatları** denilmektedir.

Bütün dillerde edatlar dil mekanizmasına hareketlilik kazandıran ve önemli açılımlar getiren unsurlardır. Dildeki diğer edatlar gibi, onlar

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-Arabiyye: Mebnâhâ ve ma'nâhâ*, Mağrib 1994 (Dâru's-Sekâfe), s. 33-34.

da, hem gramatikal hem de anlama ilişkin önemli işlevler üstlenir.² Cümle unsurlarını birbirlerine bağlama işlevi gören atıf edatları, bir taraftan cümle unsurları arasındaki gramatikal ilişkiyi düzenlerken, bir taraftan da anlama ilişkin olarak cümleye bir takım incelik ve derinlikler yüklerler.³ Kelime ya da cümleler arası bağlantıları sağlayan bu unsurların tanınması ve gramatikal hüküm ile anlamın buna bağlı olarak yorumlanması son derece önemli bir husustur. Zira hangi unsurun hangi unsura, ya da hangi cümlenin hangi cümleye bağlı olduğunun tespiti dile hâkimiyetin önemli bir kanıtıdır.

Allah Teâlâ'nın bir lütfu ve insan zekasının bir ürünü olan dil mekanizması belli bir maksada bağlı olarak atıf ilişkisine başvurmaktadır. Atıf ilişkisine başvurmakla söz sahibi fiil ya da ismin cümlede gereksiz yere tekrarının önüne geçmiş olmaktadır. Sözde mümkün olduğu kadar tasarrufu esas alan insan zekâsının kaçınılmaz bir operasyonu olan atıf ilişkisi bütün diller için geçerli bir olgudur.

Bu makalede, Arapça'da zengin bir kullanım alanına sahip olan atıf edatları ele alınacak ve zaruret miktarınca gramatikal yönü üzerinde durulduktan sonra ağırlıklı olarak söz konusu atıflı kullanımların anlam boyutuna yer verilecektir.

II. Tanımı ve Unsurları

Atıf (عَطْف) kelimesi, يعطف عطف babından mastar olup sözlük anlamı itibarıyla eğmek, bükmek ve iki ucu birleştirmek gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Bu sözlük anlamından hareketle *es-Semîn el-Halebî* onu: "Yastık, dal, ip.. gibi bir nesneyi büküp iki ucunu bir araya getirmek"⁵ şeklinde izah etmeye çalışmıştır. Bu fiil على cer harfiyle (عطف على) kullanıldığında mecâzen *birine meyletmek, acımak ve şefkat etmek* anlamlarında kullanılır. Terim anlamı

² Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-Arabiyye: Mebnâhâ ve ma'nâhâ*, s. 125, 225.

³ Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-Arabiyye: Mebnâhâ ve ma'nâhâ*, s. 34.

⁴ el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, "a.t.f." md; İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam fi'l-lügâ*, "a.t.f." md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, "a.t.f." md.; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "a.t.f." md; el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, "a.t.f." md.; et-Tehânevî, Muhammed b. Alâ' b. Ali el-Fârûkî el-Haneî, *Keşşâfü istilâhâtî'l-fünûn*, Beyrut 1996 (Mektebetu Lübnan), II, 1187.

⁵ *es-Semîn el-Halebî*, *Umdetu'l-Hüffâz fi tefsiri eşrafi'l-elfâz* (nşr. Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûd), Beyrut 1996, III, 93.

itibariyle de tekrarı önlemek ve gereksiz uzatmaların önüne geçmek amacıyla birtakım edatlar vasıtasıyla *bir kelime veya cümlelerin diğer bir kelime ve cümleye bağlanması*⁶ şeklinde tarif etmek mümkündür.⁷

III. Türleri

Söz konusu bağlama işlemi (atıf) **isimle isim**, **fiille fiil** ya da **cümle ile cümle** arasında gerçekleşir.

el-Mütenebbî'nin medih bağlamında söylediği şu:

الْخَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالْبَيْدَاءُ تَعْرِفُنِي وَالسَّيْفُ وَالرُّفْعُ وَالْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ

Atı da, gecesı de, çölü de tanır beni

Kılıcı da, oku da, kâğıdı da, kalemi de hepsi tanır beni.

beyit⁸ atfın **isimle isim** arasında gerçekleşmesine misal zikredilebilir. Beyitte geçen ve isim cümlesinin ilk unsuru (mübteda) hükmünde olan (الْخَيْلُ) **ma'tûfun aleyh** (عليه معطوف) olup aynı konumda olan (الْبَيْدَاءُ، السَّيْفُ، الرُّفْعُ، الْقِرْطَاسُ، الْقَلَمُ) kelimelerinin hepsi **ma'tûf** (معطوف) hükmün-

⁶ el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1978 (Mektebetü Lübnan), s. 341.

⁷ Atıf terim olarak Arapça'da iki ayrı konu için kullanılır: **Atf-ı beyân**, **atf-ı nesak**.

Atf-ı beyân: "Bağlı olduğu ismi (metbûunu) tavgîh ya da tahsîs etmede sıfata benzeyen tâbi' unsura" denir ve söz konusu tavgîh metbûun marife, tahsîs hali ise nekre olmasına bağlı olarak gerçekleşir. (أَحْوَاهَا) kelimesi (حُسَيْن) 'nin atf-ı beyânı olup onu izah etmektedir. (مَائِدَة طَعَامٍ مَسَاكِينٍ (Mâide, 95) âyeti kerimesindeki (كَفَّارَةً) kelimesini tenvinli okuyan kıraate göre (طَعَامٍ) sözcüğü (كَفَّارَةً) kelimesinden bedel olup tahsis eksenli bir atf-ı beyândır. Bkz. İbn Akîl, Behâuddin b. Abdullah el-Ukaylî, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Kahire 1980, III, 218; İbn Hişâm, Abdullah Cemâluddîn, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrut ts, III, 346-348; Muhammed Sami Sâlih et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-atf ve eseruhâ fi ihtilâfi'l-fukahâ*, s.13, (Basılmamış yüksek lisans tezi: http://scholar.najah.edu/sites/scholar.najah.edu/files/all-the-sis/significance_of_conjunctions_and_the_impact_thereby_on_differences_muslim_scholars_foqaha.pdf).

Atf-ı nesak ise: "Tâbi ve metbû'un (ma'tûf ve ma'tûfun aleyh), atıf harfleri diye anılan edatlar vasıtasıyla birbirine bağlanması" anlamına gelmektedir ve atıf edatlarının işlendiği konu bunun bir alt başlığıdır. Bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Kahire ts, (Dâru'l-Meârif) III, 555.

⁸ Nâsîf el-Yazîcî, *el-'Arfu't-tayyib fi şerhi Divân Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, Beyrut ts., II, 93.

dedir.⁹ Bu iki unsuru da و edatı birbirine bağlamış ve haber hükmünde olan تعرّفني fiilinin mübteda konumunda olan her kelimedenden sonra tekrarı- nı önlemiştir. Zira atıf imkânı olmasaydı haber hükmünde olan تعرّفني fiili- nin her defada tekrarı gerekecek ve dolayısıyla cümle: الحَيَلُ تعرّفني، اللَّيْلُ تعرّفني، السَّيْفُ تعرّفني، الرُّمْحُ تعرّفني، القِرْطَاسُ تعرّفني، الْقَلَمُ تعرّفني / Atı tanır beni, geces i tanır beni, çölü tanır beni, kılıcı tanır beni, oku tanır beni, kâğıdı tanır beni, kalemi tanır beni... şeklinde kurulması lazım gelecekti.

جاء إبراهيم إلى المدرسة، وأحضَرَ كُلَّ واجباتِهِ /İbrahim okula geldi ve bütün ödevle- rini getirdi, cümlesi ise fiil ile fiil arasında gerçekleşen atfa misal verilebi- lir. Görüldüğü üzere ikinci cümlede yer alan أَحْضَرَ fiili, kendisinden önce- ki جاء fiiline atfedilmek suretiyle bağlanmıştır. Söz konusu bağlantıyı da و edatı temin etmiş ve ikinci cümlede fâil (özne)nin tekrarını önlemiştir. Zira atıf imkânı olmasaydı ikinci cümlede de ortak özne/fâil olan إبراهيم isminin bir daha tekrarı gerekecek ve cümle: جاء إبراهيم إلى المدرسة، أَحْضَرَ إبراهيم: كُلَّ واجباتِهِ /İbrahim okula geldi, İbrahim bütün ödevlerini getirdi, şeklinde ku- rulması lazım gelecekti.

Cümle ile cümle arasında gerçekleşen atfa örnek olarak قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي /Rabbim göğsümü ferahlat, işimi kolaylaştır, dilimdeki bağı çöz ki insanlar beni anlasınlar, ayet-i kerimeleri¹⁰ verilebilir. Görüldüğü üzere ikinci sırada yer alan وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي cümlesi ile رَبِّ اشْرَحْ لِي cümlesi, birinci sırada yer alan وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي cümlesine atfedilmek suretiyle bağlanmıştır. Söz konusu bağlantıyı da و edatı temin etmiştir. الْعِلْمُ نُورٌ، وَالْجَهْلُ نَارٌ /ilim nurdur, cehalet ise ateştir, cümleleri ise iki isim cümlesi arasında gerçekleşen atfa misal verilebilir. Görüldüğü üzere ikinci olan الْجَهْلُ نَارٌ cümlesi, kendisinden önceki الْعِلْمُ نُورٌ cümlesine atıf edatıyla bağlanmıştır. Söz konusu bağlantıyı da و edatı temin etmiştir.

⁹ Tâbi' ya da ma'tûf tekrür ederse, bu durumda atıf edatı da onunla birlikte tekrür eder. Ancak Ma'tûfun aleyh sadece bir tane olur.

¹⁰ Tâhâ 20/25-28.

Misallerden anlaşıldığı üzere atıf ilişkisi aynı grup kelime ya da cümleler arasında gerçekleşmektedir; **isim isme, fiil fiile** ve **cümle cümleye** atfedilerek anlamca bağlanacak iki cümle unsuru arasında bağlantı kurulmuş olmaktadır. Atfın gerçekleştiği cümlelerde de üç temel unsur bulunmaktadır:

- Atıf edatı (أداة العطف): İki unsuru birbirine bağlayan edat.
- Ma'tûf (معطوف): Atıf edatı vasıtasıyla kendisinden önceki isme, fiile veya cümleye bağlanan ve cümlede atıf edatından hemen sonra gelen unsurdur.
- Ma'tûfun aleyh (معطوف عليه): Ma'tûf'un kendisine bağlandığı ana unsur olup cümlede atıf edatından önce yer alır.

Gramatik işlev itibariyle **ma'tûf, ma'tûfun aleyh'in cümledeki yerini alır**, yani i'râb hükmünü üstlenir. Dolayısıyla **ma'tûfun aleyh** cümledeki yeri itibariyle merfû ise **ma'tûf** unsur da **merfû**, mansûb ise o da **mansûb**, mecrûr ise **mecrûr**dur.¹¹

Bu açıklamalar ışığında: غادر إبراهيم فأحمد البيت cümlesine göz atacak olursak;

مَعطُوفٌ عَلَيْهِ → ismi إبراهيم

مَعطُوفٌ → ismi أحمد

Bu iki isim arasındaki atıf ilişkisini kuran ف harfi ise أداة العطف'tır.

Cümlemizde ma'tûfun aleyh olan إبراهيم ismi, cümledeki yeri itibariyle fâil/özne olduğu için merfû olduğundan **ma'tûf** olan أحمد ismi de aynı irâb hükmünü almış ve merfû olmuştur.¹²

¹¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 348.

¹² Ma'tûf unsur şu üç hususta ma'tûfun aleyh'e uyar: 1) Yukarıda ifade edildiği üzere irâb yönünden uyar. 2) Sîga (kip) itibariyle uyar. Buna göre atıf işlemi iki fiil arasında gerçekleşmişse, söz konusu fiiller sîga, yani zaman bakımından birbirlerine paralel olurlar. Dolayısıyla mâzi fiil mâzi fiile, muzâri muzâri'ye, emir fiil emir'e atfedilerek gerçekleşir. Mesela; أَكْرَمَنِي عَلَيَّ وَأَكْرَمْتُهُ / Ali bana ikramda bulundu, ben de ona, cümlesini iki mâzi, أَنْصُرُهُ يَا أَحْمَدُ / إبراهيم يَحْتَرِمُنِي / Ibrahim bana saygı duyar, ben de ona, cümlesini **iki müzâri**; فَلْيَنْصُرْكَ / Ahmet, sen ona yardım et, o da sana yardım etsin! cümlesini de **iki emir** arasında

VI. Atıf Edatları ve Semantik Açılımları

Arap dili atıf işlevi gören edatlar açısından, değişik bağlamlarda farklı atıf edatlarını tercih etme imkânı veren zengin bir kullanım alanına sahiptir. Şimdi söz konusu edatların ifadeye yüklediği semantik açılımlar üzerinde durmaya çalışacağız:

1. Atıf Edatı وَ (vaw)

Türkçe'de 've' bağlacıyla karşılanan bu edat Arapça'da kullanım alanı en yaygın olan atıf edatıdır. Bu edatın ifadeye kattığı anlamları şöyle sıralamak mümkündür:

a. İştirâk: İki unsuru bir araya getirme ve *ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'i eşit şartlarda aynı hükme ortak etme (iştirâk)* işlevi görür.¹³ Dolayısıyla zaman bakımından aralarında öncelik ya da sonralık (ترتيب زمني), peşi sıralık (تتبع /mananın önce *ma'tûfun aleyh'e* peşinden *ma'tûf'a* yönelik gerçekleşmesi) bulunmayan ve birliktelik (musâhabe) ifade etmeyen iki unsuru birbirine bağlar.¹⁴ Bir misal vermek gerekirse: حضر القطار فركب الأب والأم والأولاد /tren geldi, baba, anne ve çocuklar bindiler ve köylerine gittiler. وسافروا إلى قريتهم.

gerçekleşen atıfa örnek anabiliriz. 3) Cümlede uyum. Şayet atıf işlemi iki cümle arasında gerçekleşmişse; isim cümlesi isim cümlesine, fiil cümlesi de fiil cümlesine atfedilir. جاء العدل و زال الظلم /adalet geldi, zulüm yok oldu. /الأدب نور والجهل ظلمة, /edeb aydınlık, cehalet ise karanlıktır.

¹³ Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire 1982 (Mektebetü'l-Hâncî), I, 438; Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik Tâî, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, (nşr. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdülmevcud,) Beyrut, 2000 (Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye), I, 538; Ahmed b. Abdunnûr el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Ahmet Muhammed Harrat), Dimaşk 2002, s. 473; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an Kutubi'l-Eârîb*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire ts., II, 354; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 356; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 558; Feyyûd, Besyûnî 'Abdulfettâh, *Min belâğati'n-nazmi'l-Kur'ânî*, Kahire 1992, (Matba'atü'l-Hüseyn el-İslâmiyye), II, 149; Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, Basılmamış Doktora Tezi (Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enst), s. 42.

¹⁴ Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, I, 438; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak Zeccâcî, *Hurûfu'l-meânî*, (Mektebetu Mişkâtî'l-mesâbih ts), s.12; Mâlik Tâî, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 538; Ahmed b. Abdunnûr el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Ahmet Muhammed Harrat), Dimaşk 2002, s. 473; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 354; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 356; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 558; Feyyûd, Besyûnî 'Abdulfettâh, *Min belâğati'n-nazmi'l-Kur'ânî*, Kahire 1992, (Matba'atü'l-Hüseyn el-İslâmiyye), II, 149; Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s. 42.

cümlesinde trenin geldiği ve anne, baba ve çocukların eşit şartlarda trene bindiği, yani trene *birinin diğerinden önce ya da sonra bindiği* gibi bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılır. Onun için و edatıyla yapılan bağlama işleminde *ma'tûf* ile *ma'tûfun aleyh* yer değiştirebilir. Bir başka ifadeyle atıf edatı ile birbirine bağlanan *ma'tûf* ve *ma'tûfun aleyh*'in yer değiştirmesi anlam açısından cümlede herhangi bir eksikliğe ya da yanlışlığa yol açmaz. Dolayısıyla yukarıdaki cümlelerin: *حَضَرَ الْقَطَارَ فَزَيَّجَتِ الْأُمُّ وَالْأَوْلَادُ وَالْأَبُ /tren geldi, anne, çocuklar ve baba bindiler ve köylerine gittiler* şeklinde *ma'tûf* ile *ma'tûfun aleyh*'in yerlerinin değiştirilmesi durumunda anlamda herhangi bir nüans kaybolmuş olmaz.

Dolayısıyla *وَصَلَ الْقَطَارُ وَالسَّيَارَةُ إِلَى الْقَرْيَةِ /tren ve araba köye vardılar* gibi bir kullanımda '*önce tren sonra araba gelmiş olabilir*' ya da tam tersi '*önce araba sonra tren gelmiş olabilir*', '*ikisinin varışı arasındaki zaman aralığı uzun olabileceği gibi kısa da olabilir*', '*ikisi beraber aynı anda gelmiş olabilir*'... şeklinde sıralanabilecek bütün ihtimallerin, bir karine olmadıkça, hepsi geçerlidir. Bir başka ifadeyle yukarıdaki cümle *وَصَلَ الْقَطَارُ وَالسَّيَارَةُ قَبْلَهُ إِلَى الْقَرْيَةِ /tren ve öncesinde de araba köye vardılar* gibi bir karine ile kayıtlanmadıkça söz konusu bütün ihtimaller mümkündür.¹⁵

b. Tertîb: Bazen de hârici bir karine ile bu atıf edatı *iştirâk* anlamının yanı sıra, tertîb anlamı ifade edebilir.¹⁶ *وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ... /Biz Nuh'u ve (arkasından) İbrahim'i gönderdik* âyet-i kerimesinde (و) atıf edatı, tarih gibi hârici bir karine ile İbrahim (a.s)'ı kendisinden önce yaşayan Nuh (a.s)'a atfetmiştir.¹⁷ Dolayısıyla böyle bir karine olmasaydı âyet-i kerimede atıf edatı olan (و) tertîb eksenli bir anlam yüklenmiş olmayacaktı.

c. Tahyîr: Atıf vâv'ı (و) iki (إِذَا) edâtı arasında kullanıldığında tahyîr/tercih ifade eder ve muhatabtan *ma'tûf* ile *ma'tûfun aleyh*'ten birini tercih etmesini ister. *يَكُونُ الدَّفْعُ فِي مَحَلِّهَا نَقْدًا، إِمَّا بِاللَّيْزَةِ التَّرْكِيَّةِ وَإِمَّا بِالسُّورِيَةِ / ticaretha-*

¹⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 559.

¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 538; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 354.

¹⁷ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 356.

*nemizde ödeme nakit yapılır; ister Türk lirası, ister Suriye lirası (tercih sana kalmış), cümlesinde atıf ifadeye tercih anlamı yüklemiştir.*¹⁸

مَارِسُ الرِّيَاضَةِ؛ إِمَّا مَاثِيًا وَإِمَّا رَاكِبًا / yeter ki spor yap; ister yürüyerek ister bine-
rek, cümlesinde de atıf edatı tahyîr ifade etmektedir. Şöyle ki söz sahibi muhatabına ister bizzat yürümek suretiyle, isterse binme yoluyla olsun spor dallarından birini tercih etmek suretiyle, sporla meşgul olmasını tavsiye etmekte ve bunlardan birini tercih meselesini tamamen ona bırakmaktadır.

İki (إِمَّا) edatı arasında atıf vâv'ının (وَ) ifadeye tahyîr/tercih anlamı yüklediğine yönelik en güzel kullanımları şu ayet-i kerimelerde müşahe-
de etmek mümkündür: Savaş meydanında kâfirlere karşı gâlip geldikten sonra esirlere karşı uygulanacak iki stratejiden birini tercih bağlamında Kur'ân-ı Kerîm: فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَنتَحَمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَأَقْ؛ فَإِمَّا مَنًّا /İnkar edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (onları esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salverin.¹⁹ ifadeleriyle dile getirmektedir. Atıf üslubuna başvurmak suretiyle mü-
minleri, söz konusu esirleri karşılıksız bırakmak veya fidye karşılığı salver-
mek arasında muhayyer bırakmakta ve bu konuda serbest olduklarını ve yapacakları tercihin kendi nezdinde de makbul olduğunu ifade ederek onların görüş ve tutumlarına değer verdiğini de söze yansıtmış olmaktadır.

عَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ / Ey Musa! Ya sen (ilk olarak)
sihrini icra et, ya da biz ilk icra edenlerden olalım ayet-i kerimesinde de²⁰
kendilerinden emin ve Musa (a.s) karşısında galibiyetlerine kesin gözüyle bakan Firavn'un sihirbazlarının bu halleri, ifadeye tercih anlamı katan (إِمَّا وَإِمَّا) atıf üslubuyla yansıtılmaya çalışılmıştır. Şöyle ki onlar adeta Musa (a.s)'a: "Musa, sen bizimle boy ölçüşecek birisi değilsin, bizim karşımızda senin hiç şansın yok! Dolayısıyla oyunu istediğin kuralla oynayabi-

¹⁸ (إِمَّا وَإِمَّا) şeklinde ma'tuf ve ma'tufun aleyh ikilisi arasında kullanılmaması ve asıl atıf edatının (وَ) olması dolayısıyla atıf edatı olarak değerlendirilmemiştir, bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 613.

¹⁹ Muhammed, 47/4.

²⁰ A'râf, 7/115.

lirsin, bizim için fark etmez; ister önce başla ister sonra başla, bizim açımızdan hiçbir şey sonucu değiştirmeyecek” demek istemişlerdir. Böylece tercih anlamı katan atıf üslubu onların söz konusu kibirli ve gururlu hallerini satır aralarına taşıma şansı vermiştir.

Bazen atıf vâv'ı (و) karine ile (أو) atıf edatı yerinde kullanılarak tercih anlamı ifade eder. Kuseyyir Azze'nin şu beyiti buna örnek zikredilebilir:²¹

وقالوا: نأث، فأختر لها الصبر والبكا فقلت: البكا أشقى -إذاً- لعليلي

Dediler ki: Çekip gitti (sevgilin) uzaklara, kendine sabrı ya da ağlamayı seç

Dedim ki: Madem öyle, o halde ağlamak ancak ateşimi dindirir.

Sabır ile ağlamanın/feryadın aynı anda bir araya gelmesi aklen mümkün olamayacağı için burada kullanılan atıf vâv'ı (و), 'veya' anlamındaki (أو) atıf edatı yerinde kullanılmıştır.²²

d. Taksîm: Atıf vâv'ı (و) bütün-parça ilişkisini dile getirme veya bir mefhûmu tarif ve tasnife tabi tutma bağlamlarında taksîm (parçalara ayırma, sınıflandırma) eksenli anlam ifade eder. Dil kitaplarında 'kelime'nin tarifi yapıp alt başlıklarının zikredildiği bağlamlarda sıkça kullanılan: *الكلية؛ اسم، وفعل، وحرف* /kelime; isim, fiil ve harf/ edat olmak üzere üç kısımdır, cümlesi bu kullanıma güzel bir örnektir.²³ Atıf vâv'ının böyle bir anlamı çağrıştırmaması sebebiyle, söz sahibi cümleyi: *الكلية تنقسم إلى ثلاثة أقسام:* *الكلية؛ اسم، وفعل، وحرف* /kelime üç kısımdır: Birincisi isim, ikincisi fiil, üçüncüsü harf/ edat şeklinde kurma ihtiyacı hissetmemiş ve sözü muhtasar bir şekilde ortaya koyma imkânı vermiştir.

الإسلام؛ صوم، وصلاة، وزكاة، وحج، والشهادتين /İslam; oruç, namaz, zekat, hac ve kelim-i şehâdet cümlesi Atıf vâv'ının, bir mefhumu sınıflandırmaya tabi tutma bağlamlarında taksim eksenli anlam ifade etmesine örnek verilebilir. Zira cümlede İslam mefhumu, meşhur hadisi şeriflerde

²¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 358.

²² Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 605.

²³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536, 539.

geçen temel rükünleriyle tarif edilirken atıflı kullanıma başvurularak muhtasar ve veciz bir şekilde ifade edilmiştir.

e. **Pekiştirme:** Arapça'da atıf vâv'ı (و) yardımıyla bir kelimenin, müteradifine, yani eş anlamlısına atfedilmesi pekiştirme amaçlıdır ve çokça başvurulan bir üsluptur.²⁴ Dolayısıyla atıf vâv'ı (و) söz konusu iki kelimenin pekiştirme eksenli bir anlam yüklenmesini sağlamaktadır. الصَّمْتُ وَالسُّكُوتُ أحياناً يَكُونَانِ أَبْلَغُ مِنَ الْكَلَامِ / *susmak ve sukut etmek bazen konuşmaktan daha etkili olur*, cümlesinde olduğu gibi (السُّكُوتُ) ismi aynı anlama gelen (الصَّمْتُ) ismine atfedilmiş ve söz konusu atıf, anlamı pekiştirme işlevi görmüştür.

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَخُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ / *Babaları dedi ki: "Ben hüznümü ve kederimi sadece Allah'a arz ediyorum. Hem sizin bilemediğiniz birçok şeyi (Allah tarafından vahiy yolu ile) biliyorum."*²⁵ ayet-i kerimesinde (بَثِّي) ve (وَحُزْنِي) kelimelerinde yer alan eş anlamlı kullanımda da atıf vâv'ı pekiştirme amaçlı kullanılmıştır.

2. فِ (الفَاء) Atıf Edatı

Türkçe'de 'arkasından, hemen sonra, peşinden, sebebiyle, sonucunda' gibi ifadelerle karşılanabilecek olan bu edatın ifadeye kattığı anlamları şöyle sıralamak mümkündür:

a. **Tertîb-ta'kîb:** فَ atıf edatı Arapça'da geniş bir kullanım alanına sahip olup bu edatın ifadeye kattığı en önemli işlev tertîb ve ta'kîb'dir.²⁶ فَ atıf edatı, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'i aynı hükme ortak etme (iştirâk) işlevinin yanı sıra, onları aynı anda hem öncelik-sonralık noktasında bir sıralamaya tabi tutmakta (tertîb) hem de zaman olarak peşi sıralık (ta'kîb)

²⁴ et-Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn*, II, 1190.

²⁵ Yusuf, 12/86.

²⁶ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s. 13; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536, 539; el-Mâliki, *Rasfu'l-mebânî*, s. 350; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 122; el-Murâdî, Bedreddîn Ebu Muhammed el-Hasan b. Kâsım, *el-Cena'd-dânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Fahreddin Kabâve-Muhammed Nedim Fâdıl), Beyrut 1992, s. 61; Feyyûd, Besyûnî 'Abdülfezzâh, *Min belâğati'n-nazmi'l-Kur'ânî*, II, 149; et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-atf*, s. 38.

ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.²⁷ Dolayısıyla *ma'tûf* unsurun *ma'tûfun aleyh*'in hemen akabinde gerçekleştiğini, aralarında önemli bir zaman farkının söz konusu olmadığını ifade eder. Mesela, *طَلَبَ حَسَنٌ مِنْ وَالِدِهِ أَنْ يَأْخُذَهُ إِلَى* cümlesinde, Hasan'ın babasından kendisini İstanbul'a götürmesini istemesi ile babanın buna onay vermesinin hemen ve birbiri ardından gerçekleştiğini, ikisi arasında bir zaman aralığının söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır.

Birbirlerinin peşinden gelen ve birbirlerini izleyen çok kısa bir zaman diliminde gerçekleştiği hususundan hareketle *ف* edatıyla yapılan atıf işleminde *ma'tûf* ile *ma'tûfun aleyh* yer değiştiremez. Mesela *و* atıf edatı ile kurduğumuz cümleyi bu defa *ف* atıf edatıyla bağlarsak, ifade: *جَاءَتْ السَّيَّارَةُ* *فَالْوَلَدُ وَخَرَجَا إِلَى مَكْرَمَةِ الْمَدِينَةِ* şeklinde karşımıza çıkacak ve bununla *arabının geldiği ve önce babanın hemen arkasından da çocuğun bindiği* anlaşılmış olacaktır.

بِمَا atıf edatının ifade ettiği *tertîb* ve *ta'kîb* işlevinden hareketle: *أُغْرِقُوا فَأُذِلُّوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا* /işledikleri günahlardan dolayı denizde boğulup ardından cehenneme sokuldular. Sonunda da Allah'a karşı

²⁷ *Tertîb-ta'kîb* ikilisinin *ma'tûf* ile *ma'tûfun aleyh* arasındaki zaman mefhumunu ve bunun kısalık-uzunluk durumunu tayin edecek olan yegane kriter bağlam yada örfün kendisidir. Baba ile oğulun aynı fakülteden mezun olduklarını ifade bağlamında; *تَخْرُجُ الْأَبُ وَالْأَبْنُ* /Baba, peşinden de oğlu aynı fakülteden mezun oldular şeklinde kurulacak cümlede atıf edatının ifade ettiği *tertîb* ve *ta'kîb*, en az bir yıl olsa bile, söz konusu sürenin kısa olduğunu göstermektedir. Çünkü örfen "baba, peşinden de oğlu aynı fakülteden mezun oldu" cümlesinde normalde anlaşılabilecek olan "baba mezun olmuş, birkaç yıl sonra da oğlu mezun olmuş" şeklindedir. Dolayısıyla önce babanın, dört-beş yıl peşinden de oğulun mezun olması örfen uzun bir süre değildir. Zira iki olay arasında kısa zaman dilimine vurgu yapma bağlamında günlük konuşmalarda: "Adam okudu, peşinden de oğlu üniversiteye girip mezun oldu" şeklinde çokça cümle kurulur. Şu da var ki bu tür kullanımlarda *tertîb* ve *ta'kîb*'in ifade ettiği zaman aralığının azlığı ya da çokluğu göreceli bir hal kazanır. Şöyle ki arkadaşı ile randevuleşen birinin fazladan yirmi dakika ya da yarım saat beklemesi kendi örfünde çok uzun bir süre iken, bir başka örfte çok normal ve kısa bir süre telakki edilebilir. Aynı şekilde oyun eğlence içerisinde geçirilen bir saatlik zaman dilimi insana çok az gibi gelirken, sıkıntı ızdırıp halinde geçirilen saniyeler insana saatler gibi gelebilir. Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I,122; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 574; et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-'atf*, s. 41; el-Murâdi, *el-Cena'd-dâni fî şerhi hurûfi'l-meânî*, s. 61.

kendilerine yardım edecek kimse bulamadılar²⁸ ayet-i kerimesinde denizde boğularak dünyada cezalandırılan kafirlerin, kıyamette tahakkuk edecek asıl azaptan ayrı olarak, boğulma cezasının hemen ardından berzah aleminde bir azaba duçar oldukları ifade edilmiştir.²⁹

b. Tafsîl: ف atıf edatının gördüğü önemli işlevlerden biri de *genelden ayrıntıya geçiş (tafsîl)* işlevidir.³⁰ Bir anlamda *genelden özele geçişi* sağlayan bir işlev görmektedir. Mesela ناديت جميع الطلاب، فقلت لهم: إن النجاح يتوقف على / öğrencilere seslenip onlara dedim ki: Başarı; gayrete, çalışmaya ve insanın karşısına çıkan her sıkıntı ve engele sabretmeye bağlıdır cümlesinde 'öğrencilere seslenme' kısmı genel bir anlam şeklinde ortaya konduktan sonra ف atıf edatı ile geçiş yapılarak seslenme bağlamında söylenilen ayrıntılar dile getirilmiştir. Dolayısıyla bu misalde ف atıf edatı mücmel/genel anlam ifade eden ma'tûfun aleyh ile, mufassal/ayrıntı anlam ifade eden ma'tûf arasında köprü görevi görmüştür.

/Nuh rabbine seslenip: Rabbim, dedi, elbette boğulan oğlum da ailemdendi, öz evladımdı. (Halbuki ben onları gemiye alırken Sen bana kurtulacaklarını, müjdelemiştin). Senin vadin elbette haktır ve Sen hâkimlerin hâkimisin!" ayet-i kerimesinde³¹ ف atıf edatı aynı bağlamda kullanılmıştır. Şöyle ki Nuh (a.s)'ın Rabbine yakarışı genel anlamda ifade edildikten sonra Rabbim, Senin vadin elbette haktır ve Sen hâkimlerin hâkimisin! ifadeleriyle söz konusu yakarışın ayrıntıları dile getirilmiştir. İşte genel anlam ile ayrıntıya geçiş noktasında ف atıf edatının kullanılışı tafsîl işlevi görmüştür.³²

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ / Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Nitekim daha önce Mûsâ'dan bundan da fazlasını istemişlerdi ve: "Allah'ı bize açıktan göster!" demişlerdi. Bunun üzerine de, zulümleri

²⁸ Nûh, 71/25.

²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Nûh suresi 25. âyet tefsiri.

³⁰ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536, 539.

³¹ Hûd, 11/45.

³² Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 573.

sebebiyle onları yıldırım çarpmıştı ayet-i kerimesinde³³ de ف atıf edatı aynı işlevi görmüştür. Şöyle ki ف atıf edatı, 'ehl-i kitab'ın Hz. Peygamber'den bir talepte bulunduklarını' ifade eden genel cümle ile, 'kendilerine Allah'ı gösterme' şeklinde temessül eden garip istek arasında kullanılmıştır. Böylece genel anlam ifade eden cümle ile ayrıntı cümlesi arasında köprü vazifesi görmüştür.

c. Sebebiyye: ف atıf edatının bir önemli işlevi de söze sebep eksensiz bir anlam yüklemesidir. Ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında sebep-sonuç ilişkisinin olduğu kullanımlarda bu edata başvurulur.³⁴ ف edatının öncesinin (ma'tûfun aleyh), kendisinden sonraki (ma'tûf) unsura sebep teşkil ettiği yerlerde başvuru bu kullanıma رمى الصياد الطائر فقتله /avcı kuşu vurup öldürdü cümlesi³⁵ misal verilebilir. Zira ف edatının öncesinde yer alan رمى fiili (ma'tûfun aleyh), kendisinden sonraki فقتله (ma'tûf) fiilinin sebebi hükmündedir. Yani رمى fiili ile فقتله fiili arasında sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır.³⁶

وإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ نَضْرًا /Bir zamanlar Mûsa, toplumu için su istemişti de biz, "Değneğinle şu taşla vur!" demiştik. Taştan hemen oniki göze fışkırmıştı ayet-i kerimesinde³⁷ de ف atıf edatı sebep-sonuç ilişkisi bulunan ضَرَبَ ile انْفَجَرَ fiilleri arasında vârit olmuş ve Allah Teâlâ'nın, Peygamberlerin şahsında izhâr ettiği mucizelerin bile bir sebebe bağlı olarak gerçekleştiğini, O'nun, bir sebebe tevessül etmeden Peygamber de olsa hiç kimseye bir şey bahşetmeyeceğini ifadeye yansıtmıştır.³⁸

³³ Nisâ, 4/153.

³⁴ el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s.340; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I,162-163.

³⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 574.

³⁶ لا تُفَصِّرُ فَنَدِمَ /ihmallik yapma ki pişman olmayasın, cümlesinde olduğu gibi sebep ifade eden fa nefiy yada talep içerikli bir bağlamda yer alırsa müzârî fiili nasb eder ve 'fa-i sebebiyye' diye anılır. el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 442.

³⁷ Bakara, 2/60.

³⁸ Ayet-i kerimede ki ف atıf edatını tertîb ve takîb ekseninde yorumlayıp Allah Teâlânın 'asan ile vur' emr-i ilâhisine Mûsâ(a.s)'ın imtisâl etmesiyle suyun kayadan fışkırmasının

3. ثم Atıf Edatı

Türkçe'de 'sonra, daha sonra' gibi karşılıklarla ifade edebileceğimiz bu edat ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'i *aynı hükme ortak etme* (iştirâk)³⁹ işlevinin yanı sıra söz konusu iki unsur (ma'tûf ve ma'tûfun aleyh) arasında bir zaman aralığının (terâhî) var olduğunu gösterir.⁴⁰ Dolayısıyla ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'in aynı anda gerçekleşmediğini, ma'tûfun aleyh'in önce, ma'tuf'un da daha sonra tahakkuk ettiğini gösterir. Bu atıf edatının bağladığı iki unsur arasındaki zaman kavramı, ف atıf edatının cümleye yüklediği zaman kavramına göre daha uzundur.⁴¹ Yukarıda örnek olarak verilen cümleden hareketle açıklayacak olursak: جاءت السيارة ثم ولده وخرجا إلى مركز المدينة arkasından ise çocuğun bindiği, dolayısıyla iki unsur arasında zaman aralığının söz konusu olduğu anlaşılır.

Ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasındaki zaman mefhumu ve bunun kısalığı-uzunluğu hususunda tek kriter, bağlam ve örfi kullanımın kendisidir.⁴² كانت والدتي تحتاج إلى بصل وطماطم، فأرسلتني إلى السوق فذهبت وتسوّقت، وفي الطريق إلى البيت رأيت أصدقائي فلعبت معهم قليلا ثم رجعت إلى البيت، فعصبت عليّ أمي بسبب تأخري عليها. / Annemin soğan ve domatese ihtiyacı vardı, bunun üzerine beni çarşıya gönderdi, çarşıya gidip alışverişimi yaptım. Eve dönerken yolda arkadaşlarımı gördüm ve onlarla biraz oynadım. Sonra eve döndüm, annem geciktiğimden dolayı bana kızdı, cümlesinde zikredilen 'sonra' bağlamdan, uzun bir süre olduğu anlaşılırken; دراسة الطب صعبة في تركيا، يتخرج الطلاب عادة في سبع أو ثماني سنوات، لكن بنت / Tıp öğrenimi Tıp öğrenimi Türkiye'de zordur, öğrenciler genelde yedi ile sekiz yılda mezun olmaktadır. Ancak komşumuzun kızı Selva, maşallah, tıba girdi ve sonra yirmi dört yaşında iken mezun oldu cümlesinde anılan 'sonra' ise yine bağlamdan, kısa bir süre olduğu anlaşılmaktadır.

bir olduğunu ve bir anlamda Mûsâ (a.s.)'ın fiili duasına süratle icabet ettiği şeklinde yorumlamak da mümkündür.

³⁹ el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 249.

⁴⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 429; Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s.4; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 363.

⁴¹ el-Murâdî, *el-Cena'd-dâni fi şerhi hurûfi'l-meânî*, s. 61.

⁴² Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 577; et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-'atf*, s.61.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ /Mûsa sizlere apaçık delillerle gelmiş, sonra siz kendinize yazık ederek onun peşinden buzağıyı ilah edinmişsiniz ayet-i kerimesinde⁴³ Musa(a.s)'ın kavminin kendilerine ilahi mesajlar geldikten **bir süre sonra** tekrar aynı eski durumlarına dönüp buzağıya tapmaya başladıkları ifade edilmiştir.

4. أم Atıf Edatı

Türkçe'de 'veya, yahut, ya da, yoksa' kelimeleriyle karşılanabilecek bu edat iki unsur arasında **tahyîr**, yani tercih söz konusu olması durumlarında kullanılır. كيف تُفَضِّلُ السَّفَرُ: بِالسَّيَّارَةِ أَمْ بِالْقَطَارِ؟ / Yolculuğu nasıl tercih edersiniz: Arabayla mı yahut trenle mi? cümlesinde yolculuğa ilişkin iki seçenek söz konusu olduğu, muhatapın araba yada trenden birini tercih etmesi gerektiği söze yansıtılmıştır.

Türkçe'de 'yahut, ya da, yoksa' kelimeleriyle karşılanabilecek olan bu edat, soru hemzesi (أ) paralelinde *tayin* ve *tesviye* (eşitlik) gibi anlamlar yüklenmektedir.

a. Tayin: Soru anlamı yüklenen hemzenin (أ) paralelinde kullanılır ve muhataptan bu edatın öncesi ile sonrasındaki unsurlardan birini ta'yîn etmesini talep eder.⁴⁴ أَلْبِقَطَارُ أَمْ السَّيَّارَةُ تُسَافَرَانِ؟ / trenle mi yoksa arabayla mı yolculuk yapacaksınız? cümlesinde soru edatı hemze'nin paralelinde kullanılarak yolculuğa ilişkin iki seçenek söz konusu olduğunu, muhatapın tren yada arabadan birini tercih etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Soru edatı (أ) paralelinde kullanılan ve ifadeye *tayin* anlamı katan أم atıf edatı iki unsur arasında kullanılırken söz sahibi tarafından söz konusu iki unsurdan birinin doğru olduğu bilinmektedir. Ancak bu iki unsurdan hangisinin doğru olduğunu tayin konusunda bir tereddüt söz konusudur. Bir anlamda söz sahibi birden çok ihtimali/seçeneği ikiye düşürmüş, ancak kalan iki seçenektan hangisinin kesin olduğunda tereddüt içerisinde kalmıştır. Dolayısıyla söz sahibi, muhataptan anılan iki unsurdan hangisinin doğru olduğunu kesin tayin etmesini istemekte ve kesinlik ifade etmeyen ihtimalli bilgisini kesinleştirmeyi amaçlamaktadır.⁴⁵

⁴³ Bakara, 2/92.

⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 41.

⁴⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 589-590.

Yukarıdaki misalden hareketle bu hususu şöyle izah etmek mümkündür: Söz sahibi bir yolculuğun olduğunu ve bunun ya tren ya da arabayla gerçekleşeceği bilgisine sahip, ancak bunun tren ya da araba ile gerçekleştirilmesi konusunda tereddüdü bulunmaktadır. Böylece iki ihtimale düşürdüğü bilgisini: *أَبَالْقَطَارِ أَمْ السَّيَّارَةِ تُسَافِرَانِ؟* / *trenle mi yoksa arabayla mı yolculuk yapacaksınız?* üslubuyla ortaya koymak suretiyle muhatabından kesin bilgiyi tayin etmesini istemektedir.

أَعْمُكَ مُسَافِرٌ أَمْ أَبُوكُ؟ / *amcan mı yolcu yoksa baban mı?* cümlesinde de söz sahibi, muhatabının *amca ya da babasından birinin yolculuğu çıkacağı* bilgisini bilmekte, ama kesin olarak hangisinin olduğunu bilmemektedir. Tayin işlevi gören *أَمْ* atıf edatına başvurmak suretiyle muhatabından yolcunun kim olduğunu tayin etmesini sağlamış ve söz konusu bilgi eksikliğini tamamlayarak tereddüdünü gidermiştir.

Soru edatı (أَمْ) paralelinde kullanılan *أَمْ* atıf edatının asıl işlevinin ifadeye tayin anlamı yüklemek olduğundan, cevap cümlesinin bu hedefe hizmet etmesi, dolayısıyla bu edatın öncesi ve sonrasında zikredilen birini açık bir şekilde içermesi gerekmektedir. *أَبَالْقَطَارِ أَمْ بِالسَّيَّارَةِ تُسَافِرَانِ؟* sorusuna mesela sadece: *بِالسَّيَّارَةِ* veya *بِالسَّيَّارَةِ* veya *أَعْمُكَ مُسَافِرٌ أَمْ أَبُوكُ؟* sorusuna da sadece: *عَمِّي* veya *أَبِي* kelimeleriyle yetinilerek cevap verilmesi gerekir. Bu sebeple, tayin ve tahdit içermeyeceği için cevabın *نَعَمْ* veya *لَا* edatlarıyla başlayarak verilmesi uygun değildir.⁴⁶

b. Tesviye: Bu kullanım, *أَمْ* edatından önce zikredilen unsurla ondan sonra gelen unsurun hüküm itibarıyla eşit olduğunu ifade eder.⁴⁷ Dolayısıyla muhataba 'söz konusu meselede herhangi bir tayin ya da tercihte bulunma imkânının tükendiği, gereksiz yere enerji tüketmenin hiçbir yararının olmayacağı ve meselenin olduğu gibi kabullenilmesi gerektiği' ekseninde bir mesaj verilmek istendiği durumlarda bu edata

⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 41.

⁴⁷ İki paralel ve eşit cümle arasında köprü vazifesi görmesi dolayısıyla 'tesviye' terimiyle anılmıştır. Aynı anlamda olmak üzere bu edat 'el-muâdile/المعادلة' ismiyle de anılmaktadır. Bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 593.

başvurulur. Dolayısıyla tesviye (eşitlik) ifade eden hemze, bu işleviyle soru anlamından tamamen sıyrılmış ve farklı bir anlam yüklenmiştir.⁴⁸

سؤال الناس مَذَلَّةٌ، سواء أكان المسئول قريباً أم كان غريباً / *insanlardan dilenmek zillet-tir; dilenilen kişi ister yakın isterse yabancı olsun (fark etmez) cümlesinde* أم atıf edatı böyle bir işlev görmek üzere kullanılmıştır. Zira bu edat tesviye (eşitlik) ifade eden hemze paralelinde kullanılmak suretiyle *yakın birinden istemekle yabancı birinden istemek arasında bir fark olmadığını, her iki durumun da insanın kişiliğini rencide eden zor şeyler olduğunu* vurgulamıştır.

Tesviye ifade etmek üzere iki unsur arasına giren أم edatı yukarıdaki örneklerde olduğu gibi iki isim arasına girebileceği gibi، إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا / *sübhesiz ki inkâr edenler yok mu, onları uyarsan da uyarman da kendileri için birdir; îmân etmezler* ayeti⁴⁹ ile وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنتُمْ مُعْتَنُونَ عَلَيْنَا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ هَٰذَا النَّارِ الَّتِي هَدَانَا اللَّهُ لَعَذَابُنَاكُمْ سَاءَ عَٰلِيْنَا أَجْرُنَا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَّحِيصٍ / *Hepsi Allah'ın huzuruna çıktıklarında zayıflar, büyüklük taslayan önderlerine: "Biz size tabi idik. Şimdi siz, bizden Allah'ın azabından en ufak bir şey savabilir misiniz?" dediler. Büyüklük tasyalanlar kendilerini ma'zur göstermek için: Ne yapalım dediler: "Allah bize yol gösterseydi, biz de size yol gösterirdik. Artık biz sızlan-sak da, sabretsek de birdir; kaçıp sığınacak bir yerimiz yoktur!"* ayet-i kerimesinde⁵⁰ olduğu gibi iki fiil arasına da girebilir,⁵¹ hatta bu formda kullanılması daha çoktur.⁵² Bunun yanında أم edatı وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ / *Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar. Ha onları çağırmıyorsunuz, ha susmuşsunuz, sizin için birdir* ayetinde⁵³ görüldüğü üzere biri fiil diğeri isim formunda gelen iki unsur arasına da girebilir. Ancak bu kullanımlarda fiilli kullanımlar mastar şeklinde yorumlanır. Dolayısıyla birinci ayette geçen iki fiil سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ إِذَا زَكَّيْتُمْ أَوْ عَدَمُ وَإِذَا زَكَّيْتُمْ / *uyarman da uyarman da kendileri için birdir* şeklinde, ikincisinde سَوَاءٌ عَلَيْنَا: جَزَعْنَا

⁴⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 589.

⁴⁹ Bakara 2/6.

⁵⁰ İbrâhim 14/21.

⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 41.

⁵² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 368-370; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 586.

⁵³ A'râf 7/193.

şeklinde, üçüncüsünde de *دَعَاؤُكُمْ إِيَّاهُمْ وَصَمْتُكُمْ* *şeklinde yorumlanır.*

İster tayin isterse tesviye bağlamında kullanılması durumunda iki paralel cümleden biri olumsuz ise (أَمْ) edatından sonra gelmesi zorunludur. *قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ / Dediler ki: "Öğüt veren de, öğüt verenlerden olmasan da bizce birdir."* ayetinde⁵⁴ olduğu gibi kalıbın ikinci cümlesi olumsuz olduğu için *لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ* (أَمْ) edatından sonra gelmiştir. Dolayısıyla Arapça'da bu tür cümlelerin olumsuz formla başlama imkânı yoktur. *أَحْضَرْتُ أَمْ لَمْ تَحْضُرْ* *senin için gelsen de gelmesen de birdir* cümlesini *أَمْ تَحْضُرُ أَمْ حَضَرْتَ* *şeklinde kurma şansı bulunmamaktadır.*

Tayin ve tesviye bağlamında kullanılan (أَمْ) edatları arasında anlam açısından şöyle farklar vardır.

Tesviye ifade eden soru edatı bağlamında kullanılan (أَمْ) edatı, istifhâm değil ihbârî/bildirim içerikli bir anlam yüklenmesi sebebiyle cevap cümlesine ihtiyaç duymaz. Çünkü bu bağlamda kullanılan soru edatı (hemze) istifhâm işlevinden tamamen sıyrılıp tesviye işlevi yüklenmiştir. Oysa tayin bağlamında kullanılan hemze istifham işlevi üzere kaldığı için cevaba ihtiyaç duyar.

Diğer bir fark da şudur ki, tesviye bağlamında kullanılan hemze-den sonra gelen söz, haber/bildirim formunda olduğu için doğrulanmaya ya da yalanlanmaya (tasdik-tekzîb) müsaittir. Tayin bağlamında kullanılan hemze ile söz inşâ kipinde olup doğrulanmaya ya da yalanlanmaya kâbil değildir.⁵⁵

Tayin bağlamında vârid olan (أَمْ) ile tesviye bağlamında kullanılan (أَمْ) arasında şöyle bir üçüncü fark vardır: Tesviye bağlamında kullanılan (أَمْ) edatının iki tarafında bulunan cümlelerden her biri mutlaka masdar hükmünde yorumlanırken, tayin bağlamında kullanılan (أَمْ) edatının iki

⁵⁴ Şuarâ 26/136.

⁵⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 594.

tarafında bulunan cümlelerin hiçbirinin masdar hükmünde yorumlanma imkânı söz konusu değildir.⁵⁶

İster tayin isterse tesviye bağlamında olsun, (أَمْ) atıf edatı paralelinde varit olan hemze ile ilgili olarak, şayet anlamda bir iltibâs söz konusu değilse hemze hazfedilebilir, tamamen atılabilir. Elfiye sahibi İbn Malik'in:

وربما أُسْقَطَتْ الهمزة إن كان خفًا المعنى بِحَذْفِهَا أَمْ

Hazfedilmesi/atılması durumunda anlamda bir kapalılığa sebebiyet vermeyecekse, hemze ibareden düşürülebilir beytiyle⁵⁷ işaret ettiği hususa örnek olarak şair Amr b. Ebi Rabia'nın:⁵⁸

لَعَمْرُكَ مَا أَدْرِي - وَإِنْ كُنْتُ دَارِيًا - يَسْتَبَعِ زَمَيْنَ الْجَمْرِ أَمْ يَثْمَانِ؟

Yemin olsun ki bilmiyorum, biliyor olsaydım bile,

Cemre'(ler)i yedi taş ile mi, yoksa sekiz tane ile mi taşıdılar.

beyti zikredilebilir, zira (أَمْ) atıf edatı paralelinde varit olan hemze, anlamda herhangi bir iltibâsa yol açmadığı için düşürülmüştür. Çünkü sözün takdiri: يَسْتَبَعِ زَمَيْنَ الْجَمْرِ أَمْ يَثْمَانِ? şeklindedir.⁵⁹

5. Atıf Edatı

Türkçe'de 'veya, yahut, ya da, yoksa' kelimeleriyle karşılanabilecek bu edat ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında hem müfred hem de cümle düzeyinde atıf işlevi görür.⁶⁰ *Yolculuğu / كيف تُفَضِّلُ السَّفَرَ: بِالسَّيَّارَةِ أَوْ بِالْقَطَارِ؟* nasıl tercih edersiniz: Arabayla mı yahut trenle mi? cümlesinde iki müfred unsuru (بِالسَّيَّارَةِ أَوْ بِالْقَطَارِ) birbirine bağlama işlevi görürken; şu beyitte:⁶¹

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ أَمْرِ يُزَيِّنُ لِي شَتْمَ الْعَشِيرَةِ أَوْ يُذِنِّي مِنَ الْعَارِ

⁵⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 595.

⁵⁷ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; el-Mâlikî, Ebu Muhammed Bedreddin, *Tavzîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, (nşr. Abdurrahman Ali Süleyman), Kahire 2008, (Dâru'l-fikri'l-arabî), II, 1002-1003.

⁵⁸ Amr b. Ebi Rabia, *Divân*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1988 (Dâru'l-Endelüs), s. 266; Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, 175.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 374.

⁶⁰ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 210.

⁶¹ eş-Şerîf, Ebu'l-Kâsım Ali b. et-Tahir, *Emâli es-Seyyid el-Murtazâ*, II, 46.

Aşiretime dil uzatmayı gerektirecek bir eylemi yapmayı nefsim'e hoş gösteren, yahut beni utanılacak bir eyleme yaklaştıran bir işten Allah'a sığırım.

iki cümleyi (... أو يُذِنِي ...) birbirine atfetmiştir.

أو edatı ile atıf, bütün edatlarda olduğu gibi genel bağlama ve özellikle öncesindeki cümle türüne bağlı olarak, ifadeye ibâhe (serbesti), tahyîr (tercih), şek, ibhâm, tafsîl, idrâb gibi farklı anlamlar katmaktadır.⁶²

a. İbâhe (serbesti): İbâhe'den kasıt, muhatabı, atfa konu olan iki unsurdan sadece birini yahut ikisini birlikte tercih noktasında serbest bırakmaktır. أو atıf edatının bu anlamı yüklenebilmesinin şartı, öncesindeki sözün emir anlamı içeren bir formda varit olmasıdır.⁶³ تَمَتَّعَ بِجَمَالِ إِسْطَنْبُولَ / Boğaz'ı ya da ormanlarıyla İstanbul'un güzelliği ile keyif almaya bak cümlesinde أو atıf edatı söze böyle bir anlam katmıştır. Zira muhatab, İstanbul'un 'boğaz' ya da 'ormanlık' alanlarından herhangi birisini tercih etmede serbest bırakılmıştır.

b. Tahyîr (tercih): Tahyîr'den kasıt ise, muhatabı, atfa konu olan iki unsurdan sadece birini tercih noktasında serbest bırakmaktır. أو atıf edatının bu anlamı yüklenebilmesinin şartı, ibâhe içerikli kullanımda olduğu gibi, öncesindeki sözün emir anlamı içeren bir formda varit olmasıdır.⁶⁴ مَنْ تَخَرَّجَ مِنْ كَلِيَّةِ الْحَقُوقِ فَلْيُصْبِحْ مُحَامِيًا أَوْ حَاكِمًا، كِلَاهُمَا مِهْنَتَانِ مَقْبُولَتَانِ / Kim hukuk fakültesinden mezun olursa, avukat olsun ya da hakim olsun, zira ikisi de kabul gören mesleklerdir cümlesi bu kullanıma örnek verilebilir. Şöyle ki bu cümlede, hukuk fakültesinden mezun olacak kişinin meslek olarak avukatlık ya da hâkimlikten birisini tercih etmesi tavsiye edilmiştir. أو atıf edatının, hem ma'tûf hem ma'tûfun aleyh'i aynı anda tercih serbestisi veren ibâhe anlamını yüklenme şansı yoktur, çünkü hukuk fakültesinden mezun olan

⁶² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 377; el-Mâlikî, *Tavzîhu'l-mekâsîd*, II, 1007.

⁶³ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s.5; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; Ahmed b. Abdunnur el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s.210; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 62; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 604.

⁶⁴ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s.5; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s.210; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 62.

birinin kanunen aynı anda hem avukat hem hâkim olma şansı yoktur, böyle bir karine bu anlamı yüklenmesini engellemektedir.⁶⁵

Müşterisine *هاتان سيارتان فاشتر هذه أو تلك* /*bunlar iki eşsiz araba, bunu ya da şunu al*, diyen bir satıcının bu sözü de bu kullanıma örnek anılabilir. Zira satıcı, kendisinden bir araba isteyen birine iki taneden birisini tercih etmesini tavsiye etmektedir. Dolayısıyla bağlamın delaletiyle, sözün, imkanları sadece bir araba almaya yeten birisine yöneltilmiş olması (أو) edatının ibâhe eksenli anlam yüklenmesine mani olmuştur.

Aynı şekilde yola çıkmaya niyetlenen arkadaşlardan birinin yolculuktan kısa bir süre önce arkadaşına: *كيف تُفَضِّل السَّفَر: بالسيارة أو بالقطار؟* /*Yolculuğu nasıl tercih edersiniz: Arabayla mı yahut trenle mi?* şeklinde yönelteceği soruda (أو) edatı bağlamın delaletiyle sadece tercih eksenli bir anlam yüklenecektir. Zira bir yerden bir yere tek oturumda yapılacak seyahatin aynı anda hem araba hem de trenle gerçekleşme imkânı yoktur.

c. Şek (tereddüt): أو atıf edatının ifadeye yüklediği anlamlardan biri de şek/tereddüttür.⁶⁶ İki şey arasında tereddüde düşüldüğünde çokça başvurulmuş bu kullanımın şartı, kendisinden önceki cümlelerin bildirim (ihbârî) içerikli olmasıdır.⁶⁷ *لقد سافرت إلى القاهرة قبل عشرين سنة، وأقمت هناك أربعين أو* /*yirmi yıl önce Kahire'ye yolculuk yaptım ve orada kırk ya da elli gün kaldım* cümlesi bu kullanıma örnek verilebilir. Söz sahibi Kahire'de kaldığı günlerin sayısında tereddüdü olduğu için (أو) atıf edatına başvurmuş ve bu durumunu muhatabına nakletmeye çalışmıştır.

d. İbhâm (gizleme): أو atıf edatının ifadeye yüklediği anlamlardan biri de **İbhâm (gizleme)'dir**.⁶⁸ Söz sahibi muhatabından asıl niyetini ve bir şeyin gerçeğini gizlemek istemesi durumunda başvurulmuş bu kullanımın şartı, kendisinden önceki cümlelerin bildirim içerikli (ihbârî) olma-

⁶⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 604.

⁶⁶ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s. 16; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 61; el-Mâlikî, *Tavzîhu'l-mekâsid*, II, 1009.

⁶⁷ Ahmed b. Abdunnûr el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 211.

⁶⁸ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 61.

sıdır.⁶⁹ متى تُسافرون؟ /ne zaman yolcuğa çıkıyorsunuz? sorusuna muhatap olan ve ne zaman yola çıkacağını muhatabına söylemek istemeyen ya da gizlemeye çalışan birinin: ...السبت، الجمعة، الخميس /belki Perşembe ya da Cuma ya da Cumartesi... yola çıkarım, şeklinde karşılık vermesi buna misal verilebilir.⁷⁰

Aynı şekilde أين كنت أمس؟ /dün neredeydin? sorusuna muhatap olan birinin كنت في البيت، أو في المزرعة، أو في المزرعة /evde ya da çiftlikte ya da meradaydım, şeklinde cevaplaması da bu kullanıma örnek anılabilir. Zira söz sahibi nerde olduğu söylemek istemediği için evde ya da çiftlikte ya da meradaydım demek suretiyle asıl yerini gizlemek istemiştir.

e. Taksim ve tafsîl: أو atıf edatının gördüğü önemli işlevlerden biri de *genelden ayrıntıya geçiş* (tafsil) işlevidir.⁷¹ الكلمة: اسم أو فعل أو حرف. والاسم: /kelime; isim, fiil, edat olmak üzere üç kısımdır. İsim ise; müştak (türemiş) ya da camid (türemeyen) olmak üzere iki kısımdır. Fiil de; mazi, muzari, emir olmak üzere üç kısımdır cümlelerinde yer alan (أو) edatı genel bir mefhumdan sonra o mefhuma ilişkin ayrıntılar zikredilirken kullanılmıştır.

6. بَلْ Atıf Edatı

Türkçe'de 'Yok, hayır, aksine, tam tersine, bilakis' gibi ifadelerle karşılanabilecek olan edat kendisinden önceki anlamdan farklı, hatta tam tersi (idrâb)⁷² bir anlamın ifade edileceği yerlerde kullanılır. لا أَشْرَبُ بل أَشْرَبُ /kahvaltıda kahve değil, aksine çay içerim cümlesinde بل edatından önceki hükmün aksine bir şey söylenmekte, kahvaltıda kahve'nin değil çay'ın içildiği ifade edilmektedir.

⁶⁹ el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 211.

⁷⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 605.

⁷¹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s.211; el-Mâlikî, *Tavzihu'l-mekâsîd*, II, 1008.

⁷² Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s.6; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s.230; el-Murâdî, *el-Cena'd-dânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, s. 236-237; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 112.

7. لکن Atıf Edatı

Türkçe’de ‘ancak, değil’ kelimeleriyle karşılanabilecek olan bu edat ise kendisinden önceki cümledeki bir eksikliği ya da yanlış anlamayı telafi (istidrâk) bağlamında kullanılır.⁷³ Dolayısıyla kendisinden sonra gelen kısım, öncesinde gelen kısım anlamca bir zıtlık ilişkisi vardır. ما عَمِلَ /Mahmut ev ödevini yapmadı, ancak Hasan (yaptı) cümlesinde لکن edatından önceki yanlış anlama telafi edilmiştir.

Lâkin edatının atıf işlevi görebilmesi için üç şartı taşıması gerekir.⁷⁵

a) Birinci olarak لکن التفاحة، لكن البرتقالة، /portakalı yemedim, ancak elmayı (yedim) cümlesinde olduğu gibi matuf’unun cümle değil müfred bir unsur olması gerekir. لکن التفاحة، لكن البرتقالة، /portakalı yemedim, ancak elmayı yedim, şeklinde matuf’u cümle olursa bu durumda (لکن) edatı atıf edatı işlevi görmez, aksine istidrâk ile birlikte ibtida işlevi yüklenmiş olur ve kendisinden sonra gelen cümle, gramatik anlamda, öncesinde yer alan cümleden bağımsız olur.

b) ikinci olarak لکن القهوة، لكن الشاي، /çayı içmedim, ancak kahveyi (içtim), cümlesinde olduğu gibi öncesinde (ولكن) edatının geçmemesi gerekir. Ama لکن الشاي، لكن شربت القهوة، /çayı içmedim, ancak kahveyi içtim cümlesinde olduğu gibi öncesinde (vâv) bulunması durumunda (لكن) edatı atıf edatı işlevi görmez, aksine istidrâk ile birlikte ibtidâ işlevi yüklenmiş olur ve kendisinden sonra isim ya da fiil cümlesi formunda bir cümle gelmesi zorunlu olur.⁷⁶

c) Üçüncü olarak da لکن المرة، لكن المرة، لا تشرب القهوة الحلو، /şekerli kahveyi içme, ancak şekersiz (iç), cümlesinde olduğu gibi öncesinde nefiy ya da nehiy bir formun geçmiş olması gerekir. Ama لکن المرة، لكن تشرب القهوة المرة، تشرب القهوة الحلو في تركيا، لکن تشرب القهوة المرة

⁷³ Zeccâci, Hurûfu’l-meânî, s.6; İbn Hişâm, Muğni’l-lebîb, I, 290.

⁷⁴ el-Mâlikî, Rasfu’l-mebânî, s.103, 345-346; el-Murâdi, el-Cena’d-dâni fi şerhi hurûfi’l-meânî, s. 590.

⁷⁵ İbn Hişâm, Evdahu’l-Mesâlik, III, 374-376.

⁷⁶ Abbâs Hasan, en-Nahvu’l-vâfi, III, 616.

الجزيرة العربية /şekerli kahve Türkiye'de içilir, ancak şekersiz kahve Arabistan yarımadasında içilir cümlesinde olduğu gibi öncesinde nefiy ya da nehiy formu yoksa bu durumda (لكن) edatı atıf edatı işlevi görmez, aksine istidrâk ile birlikte ibtidâ işlevi yüklenmiş olur ve kendisinden sonra gelen cümle, gramatik anlamda, öncesinde yer alan cümleden bağımsız olur.⁷⁷

Atıf işlevi gören (لكن) edatından önce söz hep nefiy ya da nehiy formunda gelirken, kendisinden sonra gelen söz ise daima müsbet/olumlu formda olur.

8. حَتَّى Atıf Edatı

Türkçe'de 'bile, ..e kadar' kelimesiyle karşılanabilecek olan bu edat, matuf'un, matufun aleyh'e oranla; somut ya da soyut, müspet ya da menfi anlamda en uç noktaya ulaştığını (gâye) ifade eder.⁷⁸ لم يُقَصِّرْ يَحْيَى فِي /Yahya nafîle ibadetlere varıncaya kadar Rabbine karşı olan vazifelerinde kusur etmedi cümlesinde حَتَّى ile atıfa başvurulmak suretiyle Yahya'nın Rabbine karşı olan vazifelerinde zirveye ulaştığını, mecburi olmayan nafîle ibadetleri dahi yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Atıf işlevinin yanında cer, ibtida ve nasb edatı gibi işlevler gören حَتَّى edatının atıf işlevi görebilmesi için ma'tûf'unun zâhir bir isim olmasının yanı sıra matufun aleyh'in bir parçası ya da ayrılmaz bir unsuru olması gerekir.⁷⁹ يَمُوتُ النَّاسُ حَتَّى الْأَنْبِيَاءُ /İnsanlar ölür, Peygamberler bile (ölür) cümlesinde ma'tûf olan الْأَنْبِيَاءُ zâhir bir isim ve ma'tûfun aleyh olan النَّاسُ'nun bir parçası olduğundan حَتَّى edatı atıf işlevi görmüş ve ölüm olgusunun Peygamberleri bile kapsayan ve oraya kadar uzanan bir gerçek olduğunu ifadeye yansıtmıştır.

⁷⁷ Bkz Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 617.

⁷⁸ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s. 19; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; el-Mâliki, *Rasfu'l-mebânî*, s.257; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I,122.

⁷⁹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 364-365; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 381-382.

Şair Ebû Mervân en-Nahvî, şu beyti⁸⁰ حتى edatının *gâye* eksenli bir anlam yüklendiğinin en güzel örneklerindendir:⁸¹

أَلْقَى الصَّحِيفَةَ كَيْ يُخَفِّفَ رَحْلَهُ وَالزَّادَ حَتَّى نَعْلَهُ أَلْقَاهَا

Yükünü hafifletmek için (notlarını içeren) defteri atıverdi

(Dahası) azığı, hatta ayakkabısını fırlatıverdi

Şair efendisinden kaçmakta olan kişiyi tasvir ederken, kendisini ölümle tehdit eden efendisinin hışmına uğramamak için binek üzerinde ağırlık yapacak her türlü eşyayı atıp seri davranmak istediğini, hatta bu anlamda, ağırlık yapar diye ayakkabısını dahi atıp gittiğini ifade eder. Böyle bir halet-i ruhiye içinde bulunan birinin bu halini yansıtmada حتى önemli bir işlev görmüştür.

Mal ve evlat yarışında had safhaya ulaşıldığı, bunun için yaşayanlarla yetinilmeyip mezarlardaki mensuplarla övünülmeye çalışıldığının dile getirildiği حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ، أَهْلَانُكُمُ التَّكَاثُرُ، حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ayetlerde⁸² حتى edatının varlığı, bir anlayışı nihai noktaya kadar götürmenin çok etkili bir örneğidir.

9. ۛ Atıf Edatı

Türkçe’de ‘değil’ kelimesiyle karşılanabilecek olan ve cümleye olumsuzluk katan bu edat, ma’tûfun aleyhe yönelik sübut bulan hükmün matuf unsurdan nefyedilmesini sağlar. Atıf işlevi görebilmesi için هذه /Bu bir gerçektir, hayal değil cümlesinde görüldüğü üzere

⁸⁰ Bu beyit bazı kaynaklarda el-Mütelemmise, bazılarında da Mervân b. Sa’d’a nispet edilmiş de Sibeveyh ve Abdükadir el-Bağdâdî Mervân en-Nahvî’ye nispet etmişlerdir. Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 97; Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb ve lübbi lisâni’l-Arab*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire 1989 (Mektebetü’l-Hânci), III, 21, 24.

⁸¹ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 541; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, III, 365; el-Mâlikî, *Tavzîhu’l-mekâsid*, II, 1001-1002.

⁸² Müfessir Kurtubî; İbn Abbâs, Mukâtil ve el-Kelbî’den rivayetle bu ayetin Kureyş’ten ‘Abdümenâf’ ile ‘Beni Sehm’ hakkında nazil olduğunu nakleder. Rivayete göre bu iki kabile İslam dönemindeki ulu ve büyük kişileriyle övünme yarışına girmişler, hızlarını alamayıp işi mezarlara kadar götürmüş ve ölüleri ile de övünüp yarışmaya başlamışlar, bunun üzerine de bu ayet-i kerimeler inmiştir. Bkz. el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân*, Tekâsur suresi tefsiri.

ma'tûf'unun müfred olması, لا مَجَلَّةَ أَقْرَأُ كِتَابًا, *kitap oku, dergi değil* cümlesinde olduğu gibi emir eksenli bir kipten sonra gelmesi gerekir.⁸³

Yukarıdaki ilk cümlede ma'tûfun aleyh hakkında sabit olan hakikat ma'tûf unsurdan nefyedilmekte ve onun 'hakikat' ile alakası olmayan bir 'hayal' olduğu ortaya konmaktadır.

Kendisi ama olan Abdullah b. Süleyman el-Kurtubî'ye ait:

القلب يُدْرِكُ مَا لَا عَيْنٌ تُدْرِكُهُ وَالْحُسْنُ مَا اسْتَحْسَنَتْهُ النَّفْسُ لَا الْبَصَرُ

Kalp hiçbir gözüün idrak etmediğini idrak eder

Güzellik de gönlün güzel bulduğu şeydir, gözüün değil.

şu beyitte⁸⁴ de لا aynı işlevi görmüş ve gerçek anlamda 'görme' eylemi ma'tûf unsur olan (الْبَصَرُ)'dan nefyedilmekte ve onun 'gönül' için söz konusu olduğu vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA:

Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Kahire ts, (Dâru'l-Meârif).

Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir Bağdâdî, *Hizânetu'l-edebe ve lübbi lisâni'l-Arab*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire 1989 (Mektebetü'l-Hânci)

Amr b. Ebi Rabîa, *Divân*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1988 (Dâru'l-Endelüs).

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1978 (Mektebetü Lübnan).

Feyyûd, Besyûnî Abdülfettâh, *Min belâğati'n-nazmi'l-Kur'ânî*, Kahire 1992, (Matba'atü'l-Hüseyn el-İslâmiyye).

Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-Arabiyye: Mebnâhâ ve ma'nâhâ*, Mağrib 1994 (Daru's-Sekâfe).

İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an Kutubi'l-Eârîb*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire ts.

⁸³ el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 329-330.

⁸⁴ Bu beyitin nahiv alimlerinden Abdullah b. Süleyman el-Kurtubî'ye ait olduğu ifade edilmiştir, Bkz. Muhammed Mehdi el-Horasan, *Mevsuatu Abdullah b. Abbâs*, IX, 44, <http://www.aqaed.com/book/629/2.html> ve <http://islampoint.com/w/adb/Web/553/6.htm>

İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah Tâî, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, (nşr. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdülmevcud,) Beyrut, 2000 (Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye).

İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-'arab* (nşr. 'Abdu'llah 'Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebu'llâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî), Kâhire ts., (Dârü'l-me'ârif).

İbn Sîde, Ali b. İsmâil, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-a'zam fi'l-Lüğâ* (nşr. Âişe 'Abdurrahmân binti's-Şâfi'), (Ma'hedu'l-mahtûtât bi câmiati'd-düvel-arabiyye).

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'ân* (Hişam Semîr el-Buhari), Riyad 2003 (Dâru Âlemi'l-Kütüb).

el-Mâlikî, Ahmed b. Abdunnûr, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Ahmet Muhammed Harrat), Dimaşk 2002.

el-Mâlikî, Ebu Muhammed Bedreddin, *Tavzîhu'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, (nşr. Abdurrahman Ali Süleyman), Kahire 2008, (Dâru'l-fikri'l-arabî).

Muhammed Mehdi el-Horasan, *Mevsuatu Abdullah b. Abbâs*, IX, 44, (<http://www.aqaed.com/book/629/2.html>).

Muhammed Sami Sâlih et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-'atf ve eseruhâ fi ihtilâfi'l-fukahâ*, s.13, (Basılmamış yüksek lisans tezi: http://scholar.najah.edu/sites/scholar.najah.edu/files/all-theis/significance_of_conjunctions_and_the_impact_thereby_on_differences_muslim_scholars_foqaha.pdf).

el-Murâdî, Bedreddin Ebu Muhammed el-Hasan b. Kâsım, *el-Cena'd-dânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Fahreddin Kabâve-Muhammed Nedim Fâdıl), Beyrut 1992.

Nâsîf el-Yazîcî, *el-'Arfu't-tayyib fi şerhi Divân Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, Beyrut ts.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Mısır 1308 (el-Matba'atü'l-Hayriyye).

es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Hüffâz fi tefsîri eşrafi'l-elfâz* (nşr. Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûd), Beyrut 1996.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire 1982 (Mektebetü'l-Hâncî).

eş-Şerîf, Ebu'l-Kâsım Ali b. et-Tahir, *Emâli es-Seyyid el-Murtazâ*, II el-Mâlikî, Ebu Muhammed Bedreddin, *Tavzîhu'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi*

şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik, (nşr. Abdurrahman Ali Süleyman), Kahire 2008, (Dâru'l-fikri'l-arabî).

et-Tehânevî, Muhammed b. Alâ' b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn*, Beyrut 1996 (Mektebetu Lübnan).

Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, Basılmamış Doktora Tezi (Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enst).

Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *Hurûfu'l-meânî*, (Mektebetu Mişkâtî'l-mesâbîh ts).